

РАДЯНІЗАЦІЯ І РЕПРЕСІЇ НА ЗАКАРПАТТІ 1944 – 1950 РР.

У статті йдеться про репресивну політику радянської влади на Закарпатті в період її становлення (1944-1950 рр.). Вказується на головні напрямки у яких здійснювалися репресії: від репресій щодо діячів Карпатської України (1938-1939 рр.), прислужників угорського режиму, інтернування та депортації за національною ознакою угорців і німців в період Закарпатської України (1944-1945 рр.) до висунення звинувачень антирадянській діяльності (поширення листівок антирадянського змісту чи закликів про вихід з СРСР), спротив населення політико-господарським кампаніям (колективізація, направлення «на навчання» в школи ФЗН) чи радянському зразку уніфікації релігії (репресії проти небажаного православного духовенства та нищення греко-католицької церкви) в умовах Закарпатської області. Вказується і на «особливості» роботи працівників державної безпеки та слідчих і судових органів, які нерідко вдавалися до вибивання свідчень, шантажу і провокацій.

Ключові слова: репресії, антирадянщина, антиколективна агітація, працівники державної безпеки, Закарпаття, Закарпатська Україна.

The article deals with the repressive policy of the Soviet government in the Transcarpathia during its formation (1944-1950 years). It indicates the main lines, in which the repression, were carried out: from the repressions of activists of the Carpathian Ukraine (1938-1939 yy.), the Hungarian regime henchmen, internment and deportations on a national basis of the Hungarians and Germans during the Transcarpathian Ukraine (1944-1945 yy.) to nomination of anti-Soviet allegations (distribution of anti-Soviet leaflets of and calls to withdraw from the USSR), the resistance of the population to political and economic campaigns (collectivization direction to "training" in schools of factory training) or Soviet-style unification of religion (the repressions of unwanted Orthodox clergy and the destruction of the Greek-Catholic church). The article indicates the "features" of employees of state security and investigative and judicial authorities, who often resorted to knocking evidence, blackmail and provocations.

Keywords: repressions, anti-Sovietization, anti collective farm campaign, employees of national security, Transcarpathia, Transcarpathian Ukraine.

Після визволення Закарпаття від угорсько-німецьких окупантів, наприкінці жовтня 1944 р. у краї наступили кардинальні суспільно-політичні, соціально-економічні, етнокультурні та релігійні зміни. Протягом невеликого за тривалістю періоду 1944-1950 рр. на Закарпатті відбулися невідворотні процеси. Серед найвагоміших надбань цього періоду, відзначимо, що саме в цей час Закарпаття возз'єдналось з іншими українськими землями в складі Української РСР. Проте саме

тоді в регіоні політично-примусовими методами місцевими комуністами і центральними компартійно-державними органами СРСР і УРСР розгорнулося цілеспрямоване насадження радянської моделі політичних і соціально-економічних відносин, господарювання і адміністративно-директивного управління.

Протягом цього незначного за тривалістю історичного періоду Закарпаття пережило два радикальні перевороти. Спочатку – превентивну радянізацію 1944-1945 рр., яка здійснювалася руками керівництва Народної Ради Закарпатської України (далі НРЗУ) за чіткими інструкціями різних «спеціалістів», в умовах присутності військ Червоної армії. І згодом - радянізацію в умовах Закарпатської області 1946-1950 рр., складовій адміністративно-територіальній одиниці України, де самостійність дій обласних і місцевих органів влади була повністю виключена.

Разом із процесом входження Закарпаття до СРСР і радянізації краю, керівництво Радянського Союзу неабияку увагу приділяло контролю за «морально-психологічними» настроями краян. Всіх негодних (потенційно незгідних з процесами радянізації) органи державної безпеки брали на свій контроль, заарештовували, а судові органи засуджували на тривалі терміни ув'язнення.

За даними О. Довганича, одного із укладачів обласної книги «Реабілітовані історією», станом на 1990 р. «в архіві обласного управління КДБ зберігалися матеріали на 5 456 чоловік, що притягалися до кримінальної відповідальності органами держбезпеки Закарпаття в повоєнний період (3614 були засуджені з політичних мотивів) і на 4872 чоловік, які в 1939-1941 роках переходили кордон з окупованого Угорщиною краю в СРСР»¹ і були засуджені особливими нарадами та перебували у виправно-трудовах таборах аж до їх звільнення наприкінці 1942 – на початку 1943 року. До речі, О.Довганич став одним із піонерів у дослідженні репресій радянської влади по відношенню до місцевого

---

¹Довганич О. Переслідування громадян радянським тоталітарним режимом у передвоєнні та повоєнні роки// Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. – С. 39.

населення Закарпаття і виклав результати своєї праці у окремому монографічному виданні².

На основі архівних документів, матеріалів опублікованих у збірниках документів та наукових доробок сучасних дослідників спробуємо виділити головні напрямки, у яких здійснювалися репресії.

Майже відразу після звільнення Закарпаття від німецько-угорських окупантів (офіційна дата 26 жовтня 1944 р., хоча бої за м. Чоп тривали майже до кінця листопада) і далеко до завершення процесу возз'єднання Закарпатської України з Україною на території краю активно розгорнуло свої репресивні дії управління контррозвідки «Смерш» 4-го Українського фронту. На території, на яку поки-що не поширювалася юрисдикція радянських законів, вони почали відслідковувати, виловлювати і арештовувати «ворогів народу»: учасників і керівників уряду Карпатської України; організацій українських націоналістів; представників закарпатської інтелігенції; депутатів угорського парламенту; нотарів; старост; чиновників і жандармів періоду угорського поневолення краю. Їх засуджували за так звану «ворожу» діяльність, приписуючи їм антирадянську пропаганду та боротьбу проти СРСР.

На середину 1945 р. військовим командуванням та контррозвідкою «Смерш» були сформовані списки «антирадянських контрреволюційних елементів»: угорських терористів (345 осіб), членів «Карпатської Січі» (38 осіб), таємних агентів угорської поліції (21 особа), членів Руської національно-автономної партії (79 осіб), службовців поліції Карпатської України (262 особи), членів партії УНО (88 осіб), службовців жандармерії (154 особи)³.

Про «важкі» будні роботи Управління контррозвідки Смерш довідуємося з книги Н. Синевирського «Смерш (Рік в країні ворога)»⁴. Справжнє ім'я автора Михайло Дмитрович Мондич, 1923 р.н., уродженець с. Нанково Хустського району Закарпатської області. Він у

---

²Довганич О. Так ламалися долі репресованих закарпатців: Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією»/Післямова Миколи Олашина—Ужгород: Гражда, 2008.—292 с.

³Аржевілін С.М. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогяди і документи.—Вінниця: «Видавництво «Тезис», 2013.—С. 513-527.

⁴Синевирский Н. СМЕРШ (Год в стане врага).—Limburg/Lahn: Possev, 1948.—135 с.

1945 г. був прийнятий на роботу в Управління «Смерш» 4-го Українського фронту в якості перекладача з угорської та чеської мов. В липні 1945 р. після відвідин родичів на Закарпатті втік в Чехословаччину. В 1947 г. прибув у м. Франкфурт-на-Майні. У Німеччині і вийшла його книга «Смерш». В ній він описує структуру Управління контррозвідки: «Смерш» розділяється на п'ять відділів. Перший відділ безпосередньо прикріплений до фронту. Головне його завдання – пильно стежити за політичним станом Червоної армії. Нема такої роти, в якій би не було смершівців чи їх агентів... Грабувати і вбивати мирне населення червоноармійцям дозволяється... Але хай спробує хтось із бійців чи офіцерів Червоної армії сказати хоча б слово проти радянського уряду, компартії чи комунізму, – в той же день смершівці його приберуть, як «заразного хворого».

Другий відділ Управління називається оперативним. Начальник – підполковник Шабалін, заступник – підполковник Душник. Щойно Червона армія займе якесь місто чи містечко, смершівці налітають туди оперативними групами. Вони заарештовують всіх організованих противників радянської системи. Під цим поняттям розуміються всі видні члени всіх, не сприймаючих комунізм, партій... Заарештовують смершівці й актив всіх демократичних партій. Не довіряють вони й закордонним комуністичним партіям. Непримиримі вороги смершівців – російські емігранти...

Вірні хранителі радянської системи – смершівці – не знають ні милості, ні пощади. Можна тисячу разів найщиріше покаятися, – смерть неминуча. Це принцип смершівців. Вони не здатні повірити людині. Кожен, на кого паде тінь підозри, хто вже раз провинився перед Радянським Союзом – повинен померти...

Третій відділ управління – секретний, безпосередній зв'язок з Головним Управлінням контррозвідки «Смерш», що знаходиться в Москві.

І днем і вночі летять цілком секретні повідомлення генерал-полковнику тов. Абакумову, начальнику Головного Управління...

Четвертий відділ нашого Управління – слідчий. У ньому вижимають із людей «останні соки». Майор Гречин говорить, що в деяких випадках допити тривають до трьох місяців. Смершівці довели

майстерність допитів до граничної можливості. Мені часто приходилось чути таку думку: «немає людини, яка, будучи винуватою і володіючи цінними відомостями, не призналась би в своїй вині и не розповіла б ці дані». Ще б пак! Якщо допитувати людину підряд три місяці і днем і вночі, при цьому його бити найнещаднішим чином, – не встоїть.

П'ятий відділ – прокуратура, або, іншими словами, знамениті «тройки військтрибуналу». На основі матеріалів із четвертого відділу, військові трибунали виносять вироки....

Відділ кадрів, начальник якого підполковник Горишев, слідить за самими смершівцями. Фінансовий відділ виплачує платню. Я отримую 1500 рублів за місяць (крім продовольства, обмундирування, сигарет та іншого)»⁵.

Вказує Н. Синевирський і на т.зв. розпорядок дня в Управлінні: в 8 годин сніданок. З 8-ми до 12-ти робочий час. С 12-ти до 3-х обід й «основний час відпочинку». С 3-х до 10 вечора робочий час. В 10 годин вечеря. Після вечері – до години ночі – знову робочий час⁶.

Для того, щоб потрапити на роботу до відповідних органів слід було пройти сувору і тривалу перевірку. Так, наприклад, у 1947 р. із 85 посад працівників МДБ тільки 1 був вихідцем із Закарпаття. При наборі до цих структур явно домінував принцип партійності: із 148 працівників МВС, МДБ, суду і прокуратури 112 були кандидатами, або членами КП(б)У, 36 безпартійними (із них 10 комсомольців)⁷.

У період Закарпатської України громадян судили військові трибунали 18 армії 4-го Українського фронту, прикордонних військ Міністерства внутрішніх справ Закарпатського округу та Прикарпатського військового округу, особливі наради та спецсуд при Народній Раді Закарпатської України.

Дослідники вже оприлюднили імена тих, хто проводив слідство, а по суті фабрикував справи та судив краян за статтями так званого «контрреволюційного» характеру – від 54-1«а» до 54-14 карного кодексу УРСР. Серед них слідчі органів «Смершу» Вайндорф,

---

⁵ Там само. – С. 46-48.

⁶ Там само. – С. 41.

⁷ Отчет о работе отдела за 1947 год // Державний архів Закарпатської області. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 347. – Арк. 40.

Марченко, Полієвич, Сосновий, Шапрацький, Соловійов; слідчі обласного управління КДБ в Закарпатській області Балас, Василевський, Винокуров, Гаврилов, Гур'єв, Зудов, Пацула, Петренко, Снесаренко, Увін, Федоров, Хролович та інші; голови трибуналів та судів Воронкевич, Милаєв, Мурашин, Ніколаєв, Прохоренко, Романенко, Русин, Токар, Шолом та ін.⁸

Вже в листопаді 1944 р. в Хусті був заарештований колишній міністр Карпатської України Ю. Брашайко, на початку грудня командант «Карпатської січі» Д. Климпуш, міністр Карпатської України Е. Бачинський, голова УНО Ф. Ревай та інші активісти. Їх відправили в табори для роботи на заводах і шахтах Донбасу. В 1945 р. у Празі арештували колишнього президента Карпатської України А. Волошина (помер 19 липня 1945 р. в Бутирській тюрмі м. Москви), міністрів його уряду С. Ключурака (засуджений на 8 років), Ю. Перевузника (засуджений на 8 років), М. Долина (засуджений на 5 років).

Репресії у вигляді депортацій та інтернування торкнулися і угорського та німецького населення, яке проживало в краї. Відправною точкою стала постанова військової ради 4-го Українського фронту за № 0036 від 13 листопада 1944 р. в якій йшлося: «Провести регистрацію всех военнообязанных лиц в возрасте от 18 до 50 лет немецкой и венгерской национальности проживающих в настоящее время на освобожденной территории Закарпатской Украины, а также всех чиновников и служащих венгерской полиции и жандармерии, оставшихся на освобожденной территории Закарпатской Украины»⁹. Військові коменданти при реєстрації «воєннообязаних» зобов'язувалися інформувати всіх про їх повторну явку 18 листопада 1944 р.. Колишніх солдатів і офіцерів угорської армії мали негайно затримати, а решту військовозобов'язаних, які проживали на території Закарпатської України «отдельными командами при списках под

---

⁸Довганич О.Д. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. – Ужгород, 2003. – С. 62.

⁹Постановление военного совета 4-го Украинского фронта 13 ноября 1944 года № 0036 // Dupka György: A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4.Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2014. – S. 385-386.

конвоєм направлять на пункти військовоплених». Списки таких осіб передавалися відділам Смершу та розвідувальним органам прикордонних частин охорони тилу фронту.

У підсумковій довідці начальника військ НКВС з охорони тилу 4-го Українського фронту відзначено, що з 18 листопада до 16 грудня 1944 р. військами НКВС було затримано і відправлено на збірні пункти військовополонених 22 951 чоловік, з них 14 202 солдати, сержанти і офіцери, які проживали у тилкових населених пунктах, і 8 564 чоловіків – «військовозобов'язаних» угорської, німецької національностей віком від 18 до 50 років. Додатково, окремою військовою акцією, 13-14 грудня 1944 р. війська НКВС провели в Закарпатті «операцію з вилучення німців-чоловіків віком від 18 до 50 років» в округах, де найбільш компактно проживало німецьке населення краю – Свалява, Мукачево, Севлюш, Хуст, Рахів, в результаті якої «вилучено і направлено на пункти військовополонених 292 чол.»¹⁰. 215 з них було відправлено потягом у тилкові райони країни. Найбільше «мобілізованих» із Закарпатської України було направлено у робітничий батальйон на коксохімічний комбінат міста Нова Горлівка (Донбас)¹¹.

Друга хвиля депортації німецького населення розпочалася в останні дні Закарпатської України, безпосередньо перед утворенням Закарпатської області. 15 січня 1946 р. народний комісаріат внутрішніх справ СРСР видав розпорядження №1034 про масову депортацію із Закарпаття осіб німецької національності. На його основі близько 2 тисяч німців були виселені в Тюменську область¹².

У доповідній записці начальник УВС Лялько вказував, що це «були виселені з сім'ями особи німецької національності, які найбільше скомпрометували себе в період німецько-угорської окупації, в тому числі: поплічники націоналістичної організації «Фольксбунду»,

---

¹⁰Довганич О. Д., Корсун О. М. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по затриманню та ізоляції військовозобов'язаних угорців і німців Закарпаття // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. – С. 57-58.

¹¹Корсун О. Від упорядника // Закарпатські угорці і німці: інтернаціоналізм та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. – Ужгород: Карпати, 2012. – С. 17-18.

¹²Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗПППО, 2004. – С. 142.

члени родин есесівців, сім'ї, які втекли разом з відступаючими військами в Німеччину, а потім повернулись на місця попереднього проживання»¹³. На сьогодні дослідники володіють інформацією про 2670 (700 сімей) депортованих у 1946 р. закарпатських німців, яких вивезли в Сибір¹⁴.

На думку О. Мальця: «Репресивна політика супроводжувалась широкою антифашистською, по суті антинімецькою, пропагандою радіо, преси, кіно, літератури, шкільним і вузівським вихованням і т. ін. Німці повсюдно почували себе ізгоями, належними до ворожої нації»¹⁵.

Організацію і методи проведення подібних операцій влучно описали О. Довганич та О. Корсун: «Але якою за розмахом була організація цієї акції! Це – наради, плани, доповідні, власноручні вказівки, резолюції, рекомендації на документах, зроблені генералами Мехлісом і Петровим. Далі – облави, засади, конвої, спеціальні дії маневрових груп, «прочісування», арешти, сотні задіяних солдат і офіцерів із військ НКВС, прикордонників, місцевих активістів, тонни спаленого бензину»¹⁶. Зауважимо, що все це робилося по відношенню до місцевого німецького населення, яке не було вороже налаштоване до радянського військового й адміністративного режиму. Практично всі закарпатські німці не переховувалися й відкрито жили у своїх родинах, добровільно з'являлися на збірні пункти, не намагалися втекти при конвоюванні у ЗПВ (збірний пункт військовополонених) № 2 (м. Свалява). Свалявський ЗПВ входив у систему шести інших таборів і базового у містах Стрий та Самбір Львівської області.

Отже, протягом 1944-1946 рр. у радянські табори за приблизними підрахунками дослідників відправили від 25 тис.¹⁷ до 30-50 тисяч

---

¹³ Там само. – С. 142-143.

¹⁴ Корсун О. Від упорядника // Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. – Ужгород: Карпати, 2012. – С. 21.

¹⁵ Мальць О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППЮ, 2004. – С. 143-144.

¹⁶ Довганич О. Д., Корсун О. М. Акція командування 4-го Українського фронту і військ НКВС по зариманню та ізоляції військовозобов'язаних угорців і німців Закарпаття // Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. – С. 58.

¹⁷ Мальць О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст. ... – С. 22.

закарпатських угорців-чоловіків віком від 18 до 50 років, тоді як кількість померлих у радянських таборах закарпатських угорців коливається від 10 до 16 тисяч людей¹⁸. При цьому зовсім не враховували те, що значна частина репресованих ніколи не служило в угорській армії, котра у Другій світовій війні вела бойові дії проти збройних сил СРСР. Подібна доля спіткала і місцеве німецьке населення. В 1944-1945 рр. з території краю депортовано 215 місцевих німців, а в 1946 р. в умовах Закарпатській області було виявлено і виселено ще 2670 закарпатських німців, яких вивезли в Сибір, головним чином в Тюменську область на лісорозробки.

Із утворенням Закарпатської області «ворогів народу» відшукували органи народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) та державної безпеки (НКДБ). Саме в другій половині 40-х – на початку 50-х років в Закарпатті за так звану «антирадянську» та «антиколгоспну» агітацію, український буржуазний націоналізм, поширення антирадянських листівок, плакатів, гасел, створення підпільних антирадянських молодіжних організацій було засуджено сотні юнаків і дівчат учнів середніх шкіл, педагогічних училищ і технікумів, студентів Ужгородського державного університету і простих мешканців краю.

На сьогоднішній час дослідниками виявлено понад 30 таких організацій і груп, які діяли на Закарпатті. До них можна віднести організації «Смерть» в Ужгороді, «Безробітну партію» і «Воля» у с. Великі Лучки Мукачівського району, «Зорю Підкарпаття» у Виноградіві, «Спілку визволення Закарпаття» і «Нескорена юність» у Мукачеві і у селах Мукачівського району, організації і групи в Хустському педучилищі і середній школі №1, «Смевор» в с. Невицьке Ужгородського району, «Молода гвардія» в Берегові, «Шольом» («Сокіл») у Берегові і Берегівському районі та інших¹⁹.

Аналізуючи архівні справи засудженої молоді, що зберігаються в Архіві Служби безпеки України в Закарпатській області (м. Ужгород), можемо стверджувати, що радянські слідчі нерідко вдавались до необґрунтованих звинувачень, фальсифікацій, а судові органи до

---

¹⁸Шторк Т. Примусові роботи // Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура. Ужгород: Ліра, 2010. – С. 290.

¹⁹Довганич О. Антирадянські молодіжні організації // Наш рідний край. – 1998. – №3. – С. 26.

винесення безпідставних вироків молоді. В деяких справах²⁰ прямо вказується те, як радянські органи самі підсиляли до молоді своїх агентів, щоб ті в свою чергу провокували необізнану молодь на створення антирадянських організацій. Так зустрічаються на сторінках архівних справ провокатори «Гендеровський» та «Славко».

Треба сказати, що діяльність цих організацій, подеколи навіть вигаданих самими слідчими, швидко «викривалася» досвідченими співробітниками державної безпеки. Для цього використовувались всілякі методи: для своєчасного виявлення незадоволених спеціально підсилялись провокатори, які навмисно підбурювали населення проти радянської влади та спонукали створювати антирадянські організації; розгорталися цілі мережі агентури тощо. Необізнана молодь часто піддавалася на такі провокації, за що і була засуджена радянським режимом на великі терміни перебування у виправно-трудовах таборах, зазвичай 10 або 25 років²¹.

Незадоволення новою владою значно посилювалося під час проведення суцільної колективізації. Населення Закарпаття рішуче тримало супротив проти намагань радянської влади «загнати» його у колгосп. Це проявлялося насамперед у «бабських бунтах» та масових антиколгоспних виступах та заворушення, а також акціях пасивного протесту – написанням агітаційних листівок, різними висловлюваннями проти створення колгоспів, керівництва села місцевих партійних та радянських керівників²². Дослідники відзначають, що «десятки закарпатців були репресовані й відправлені на заслання за антиколгоспну агітацію»²³. Під час здійснення заходів із колективізації

---

²⁰ Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області (далі Архів УСБУ). – Стр. № С-1289 (Штець Л., Меденці В. та інші. – всього 9 чол.). – в 3-х томах. – Т.2. – 353 арк; Т.3. – 180 арк; Стр. № С-1881 (Публик О., Гладко Й. – та інші. – всього 6 чол.). – в 3-х томах. – Т.1. – 296 арк; Т.2. – 266 арк; Т.3. – 364 арк; Архів УСБУ. – Стр. № С-5816 (Кульницький І., Штець м. та інші. – всього 5 чол.). – 432 арк.

²¹ Гордійчук С., Міщанин В. Діяльність антирадянських молодіжних організацій на Закарпатті в перше десятиліття радянської влади (1946-1956 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуліяка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 81.

²² Малець О. О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗПІО, 2004. – 188 с.

²³ Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПІЕНД, імені І.Ф. Кураса, НАН України, 2008. – С. 387.

сільського господарства Закарпатської області під виселення потрапила і така категорія населення як «куркулі». Зауважимо, що кількість куркульських господарств у повоєнну п'ятирічку майже не змінювалась і становила близько 2 тисяч. І це при тому, що заможних селян разом з сім'ями постійно розкуркулювали і виселяли поза межі краю.

Паралельно із проведенням колективізації в Закарпатській області у 1947 р. розпочинається процес «добровільно-примусового» направлення молоді краю на навчання до шкіл ФЗН. Цим влада намагалася вирішити кілька важливих питань: позбутися потенційно незадоволеної колективізацією молоді та активно долучити область у виконання загальносоюзного народногосподарського плану спрямованого на відбудови промисловості²⁴. Молодь Закарпаття віком 16-19 років планово «призивалась» в школи ФЗН та направлялась у вугільну промисловість тодішніх Сталінської та Ворошиловградської (нині Донецької та Луганської) областей. Тільки за період з 1947 по 1949 рік із Закарпатської області в школи ФЗН по лінії обласної ради депутатів трудящих і облвійськкомату уже було відправлено 12 тис. чоловік призовного контингенту²⁵.

Ще більшою кривою вважалися висловлювання проти радянської влади, Й.Сталіна, російської мови, возвеличення життя в капіталістичних країнах тощо. За це засуджені отримували великі терміни ув'язнення. При аналізі кримінальних справ, які знаходяться в архіві УСБУ в Закарпатській області, бачимо, що часто слідчі прикладалися до їх фабрикування²⁶.

Торкнулися репресії і церкви²⁷. Й. Сталін аж ніяк не хотів допустити, щоб в СРСР існували чисельна греко-католицька церква,

---

²⁴Мищанин В. Закарпатська молодь у школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Інтелігенція і влада. Серія: Історія: громадсько-політ. наук. збір. / М-во освіти і науки України; Одес. нац. політех. ун-т; [редкол.: Г. І. Гончарук (гол. ред) та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2009, вип. – 15. – С. 155-161.

²⁵Довганич О. Д., Хланта О. В. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. ... – С. 110-116.

²⁶Гордійчук С. О., Мищанин В. В. Антирадянські настрої населення Закарпаття в часи «сталінщини» 1944-1953 рр. // Інтелігенція і влада. Серія: історія. Вип. 32. – Одеса: Астропринт, 2015. – С. 163.

²⁷Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 412 с.

центр якої перебував поза впливом СРСР. Тому після ліквідації греко-католицької церкви на західноукраїнських землях у 1946 р., у радянського режиму вивільняються руки для того, щоб це саме здійснити і на Закарпатті. Щоправда, єпископ Теодор Ромжа всіляко протривав цьому. Тому у жовтні 1947 р. радянське керівництво руками НКВСників вирішило вбити єпископа²⁸. Далі методами погроз, шантажу окремих греко-католицьких священників, прямого адміністративного тиску, заборонаю реєструвати греко-католицькі общини радянській владі у 1949 р. на довгі десятиліття все ж вдалося заборонити цю церкву.

Протягом 1948-1949 рр. органами радянської влади було остаточно ліквідовано структуру греко-католицької церкви на Закарпатті. Із січня 1949 р. на Закарпатті розпочалися масові шантажі і арешти греко-католицького духовенства. Першою жертвою став капелан кафедрального собору в Ужгороді о. Ласло Пушкаш, якого 21 січня 1949 р. затримали працівники КДБ за відмову перейти до православ'я, 26 січня 1949 р. така ж доля спіткала пароха Успенського Собору о. Євмена Дулішковича, який відмовився виконувати розпорядження про передачу Мукачівського Собору православним²⁹. У лютому 1949 р. було заарештовано найвище керівництво греко-католицької церкви Закарпаття О. Хіра (1 лютого)³⁰ та М. Мурані (16 лютого)³¹. Обидва отримали по 25 років ув'язнення.

За підрахунками дослідників, із загальної кількості 315 священників, які були в єпархії перед початком репресій, 140 перейшли до православ'я, 175 священників було репресовано. Більшість із священників отримала по 25 років ув'язнення. 93 загинули в радянських

---

²⁸Уривок з книги П. Судоплатова про причину смерті греко-католицького єпископа Теодора (Федора) Ромжі. – 1998 р. // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. – Книга друга. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. – С. 273.

²⁹Бендас Д. Греко-католицькі священники під час репресій церкви радянського владою на Закарпатті // Благовісник. – 1997. – №10 (вересень). – С. 3.

³⁰Архів УСБУ. – Арх. кримін. стр. № С-2284 (Хіра О.) – 165 арк.

³¹Архів УСБУ. – Арх. кримін. стр. № С-2253 (Мураній М.). – 230 арк.

тюрмах та концтаборах, 19 залишилося на засланні³². Після 28 серпня 1949 р. греко-католицька церква на Закарпатті на чотири десятиліття стала заборонена радянською державою.

Не оминули репресії комуністичної влади і православних священників³³. За підрахунками науковців, протягом повоєнного десятиліття було заарештовано та засуджено за різними, часто надуманими звинуваченнями, понад 10 представників православного духовенства³⁴. За антирадянську, антикомуністичну діяльність, вороже ставлення до радянської влади були засуджені на різні строки (від 10 до 25 років) виправно-трудова робіт в таборах ГУЛАГу колишній адміністратор Мукачівсько-Пряшівської єпархії протопресвітер М. Попов³⁵, священники Г. Бедзір³⁶, І. Лечко³⁷, І. Карбованець³⁸, ієромонах Юстин (Сідак)³⁹. За співпрацю з так званими «антинародними бандами» на початку 1950 рр. були заарештовані і засуджені ієромонахи Вікентій (Орос), Даміан (Бонь), Йов (Гашпар), послушник Ю. Фарковець, монахиня Магдалина (Шелемба). У 1955 р. вищеназвані особи (крім Даміана (Боня), що помер у таборах) були звільнені, відбувши в таборах від 3 до 8 років. Процес їх реабілітації завершився лише на початку 1990-х років⁴⁰. Погоджуємось зі словами ігумена Гавриила (Кризина), який писав, що з встановленням радянської влади в Закарпатській області абсолютно всі конфесії втратили підтримку держави: «Пропонуючи

---

³²Бондюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / переклад з англійської Н. Кочан, за редакцією О. Турія. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – С. 199-200.

³³Сповідники та подвижники Православної Церкви на Закарпатті в XX ст. – Мукачево, 2011. – 585 с.

³⁴Довганич О. Так ламалися долі репресованих закарпатців: Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією». ... – С. 53.

³⁵Архів УСБУ. – Стр. № С-1411. (Попов М.М.). – 474 арк.

³⁶Архів УСБУ. – Стр. № С-2054 (Бедзір Г.). – 177 арк.

³⁷Архів УСБУ. – Стр. № С-2170. (Лечко І.). – 108 арк.

³⁸Архів УСБУ. – Стр. № С-4337 (Карбованець І.). – 169 арк.

³⁹Архів УСБУ. – Стр. № С-4074 (Сідак М.). – 267 арк.

⁴⁰Данилюк Ю.В., Міщанин В.В. Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини» (1946-1953 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і Науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 53.

греко-католицьким священикам прийняти Православ'я чи зовсім залишити культове служіння, представники радянської влади менше за все думали про православну віру. Їх метою було паралізувати Греко-католицьку Церкву і, по-можливості, внести розлад в Православну Церкву, за допомогою перейшовшого в неї греко-католицького духовенства. А потім зовсім придушити і православ'я в СРСР»⁴¹.

Можемо стверджувати, що масові репресії, здійснювані комуністичною владою проти місцевого населення, соціальних груп та цілих релігійних конфесій, стали дієвим механізмом в радянзації Закарпаття. На першому етапі (особливо в період Закарпатської України), крім рішень судових органів радянська влада оперувала різними позасудовими органами, що чинили розправи над безвинними людьми, порушували норми судочинства та конституції. В умовах Закарпатської області найбільшими злочинами вважалась антирадянщина (поширення листівок антирадянського змісту чи прямих закликів про вихід з СРСР), спротив населення політико-господарським кампаніям (колективізація) чи радянському зразку уніфікації релігії (ліквідація греко-католицької церкви). Нерідко працівники державної безпеки та слідчих органів, задля доведення справи до суду використовували такі незаконні дії як провокації, вибивання свідчень, залишення підозрюваних без їжі та води, підкуп та шантаж.

---

⁴¹Гавриил (Кривина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век XX). – К, 1999. – С. 88-89.